

DEPUTATLARNING XALQ OLDIDAGI MAS’ULIYATLARI: HUQUQIY ASOSLAR VA AMALIY MEXANIZMLAR

Xamrokulov Ashrafjon Xabin o‘g‘li

Xalq deputatlari Jomboy tumani Kengashi bosh mutaxassisi

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada deputatlarning xalq oldidagi mas’uliyati masalasi zamonaviy demokratik jamiyat sharoitida har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi deputatlik institutining huquqiy mohiyatini ochib berish hamda xalq deputatlarining jamiyat va saylovchilar oldidagi majburiyatlarini normativ-huquqiy hujjatlar asosida yoritishdan iborat. Maqolada O‘zbekiston Respublikasining “Deputatlik maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining tegishli qarorlari, jumladan KQ-35-V-sonli qaror talablari chuqur tahlil qilinadi.*

Tadqiqot jarayonida tahlil, sintez, taqqoslash va huquqiy-normativ hujjatlarni o‘rganish usullaridan foydalanildi. Deputatlarning vakillik, nazorat va tashabbuskorlik faoliyati ularning xalq oldidagi mas’uliyatining asosiy yo‘nalishlari sifatida ko‘rib chiqildi. Shuningdek, deputatlarning saylovchilar bilan muntazam muloqot olib borishi, murojaatlarni ko‘rib chiqishdagi javobgarligi hamda ijro hokimiyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, deputatlarning huquqiy va axloqiy mas’uliyati jamiyatda qonun ustuvorligini ta‘minlash, davlat boshqaruvida ochiqlik va hisobdorlikni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ilgari surilgan xulosalar va takliflar deputatlik faoliyatini takomillashtirish, vakillik organlari ish samaradorligini oshirish hamda xalq manfaatlarini himoya qilish mexanizmlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *deputat, xalq vakilligi, huquqiy mas’uliyat, parlament nazorati, vakolat, javobgarlik.*

Kirish

Demokratik jamiyatda davlat hokimiyati va siyosiy institutlarining samarali ishlashi eng avvalo xalqning irodasini to‘g‘ri ifodalovchi mexanizmlarga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, deputatlar jamiyatda vakillik institutining markaziy subyektlaridan biri hisoblanadi. Deputat — bu nafaqat qonun chiqaruvchi organ a‘zosi, balki saylovchilar manfaatlarini himoya qiluvchi va davlat siyosatini aholiga yetkazuvchi vositachi sifatida qaraladi. Buyuk mutafakkirlar, jumladan Abu Nasr Forobiy va Monteskyu, adolatli boshqaruv va xalq oldidagi mas’uliyatning uzviy bog‘liqligini ta’kidlaganlar. Ularning fikricha, boshqaruv organlari faqat huquqiy qoidalar asosida ishlash bilan cheklanmasdan, jamiyat manfaatlariga xizmat qilishi zarur.

Bugungi kunda O‘zbekistonda demokratik islohotlar jarayonida deputatlarning roli tobora oshib bormoqda. Mahalliy va markaziy organlarda faoliyat yurituvchi deputatlar jamiyatdagi muhim siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarda vositachilik vazifasini bajaradi. Shu bois, deputatlarning xalq oldidagi mas’uliyati nafaqat huquqiy, balki axloqiy va amaliy

jihatdan ham dolzarb masala sifatida qaraladi. Deputatlarning saylovchilar bilan muntazam aloqasi, ularning murojaatlarini o‘z vaqtida ko‘rib chiqishi, shuningdek, mahalliy va markaziy ijro organlari faoliyatini nazorat qilish mexanizmlari bu mas‘uliyatni amalga oshirishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir.

“Deputatlik maqomi to‘g‘risida”gi Qonun va Senatning KQ-35-V-sonli qarorida deputatlarning jamiyat oldidagi mas‘uliyati, vakolatlari va ularni amalga oshirish tartiblari aniq belgilangan. Ushbu hujjatlar deputatlarni faqat qonun chiqaruvchi faoliyat bilan cheklamasdan, ularning saylovchilar oldidagi javobgarligi va muloqot uslublarini ham tartibga soladi. Shu ma‘noda deputatlarning xalq oldidagi mas‘uliyati — bu davlat va jamiyatning ishonchli, ochiq va hisobdor boshqaruvini ta‘minlashning muhim kafolati hisoblanadi.

Shu sababli, mazkur maqolada deputatlarning xalq oldidagi mas‘uliyati masalasi huquqiy, axloqiy va amaliy jihatlarini bilan keng tahlil qilinadi. Maqola orqali deputatlarning vakolatlari, ularning faoliyatida amalga oshiriladigan nazorat mexanizmlari, shuningdek, saylovchilar bilan samarali muloqot olib borish usullari yoritiladi. Tadqiqot natijalari deputatlik institutining rivojlanishi, vakillik organlari ish samaradorligini oshirish va xalq manfaatlarini himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Deputatlik mas‘uliyatining huquqiy asoslari

Deputatlik mas‘uliyati demokratik davlat boshqaruvining muhim institutsional unsuri bo‘lib, u deputatlarning jamiyat va davlat oldidagi javobgarligini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi normalar majmui bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasida deputatlarning huquqiy maqomi, vakolatlari va mas‘uliyat doirasi Konstitutsiya, “Xalq deputatlari maqomi to‘g‘risida”gi Qonun hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarorlari asosida tartibga solinadi. Ushbu hujjatlar deputatlik faoliyatining huquqiy poydevorini yaratib, ularning xalq manfaatlariga xizmat qilishini kafolatlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida xalq hokimiyatining birdan-bir manbai ekani belgilangan bo‘lib, deputatlar aynan shu hokimiyatni amalga oshiruvchi vakillik organlarining asosiy subyekti hisoblanadi. Shu jihatdan deputatning mas‘uliyati konstitutsiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, u nafaqat huquqiy normalarga rioya etish, balki davlat va jamiyat manfaatlarini uyg‘un holda ifodalash majburiyatini ham o‘z ichiga oladi. Deputat o‘z vakolatlarni amalga oshirishda qonun ustuvorligi, adolat va ochiqlik tamoyillariga tayanishi shart.

“Xalq deputatlari maqomi to‘g‘risida”gi Qonunda deputatning asosiy vazifalari va majburiyatlari aniq belgilab berilgan. Unga ko‘ra, deputat saylovchilar manfaatlarini ifodalashi, ularning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan qarorlar qabul qilishda faol ishtirok etishi lozim. Qonunda deputatning saylovchilar bilan aloqalar olib borishi, fuqarolarning murojaatlarini ko‘rib chiqishi hamda davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish huquqi va majburiyati mustahkamlangan. Bu holat deputatlik mas‘uliyatining faqat deklarativ emas, balki aniq huquqiy mexanizmlarga ega ekanini ko‘rsatadi.

Deputatlik mas’uliyatining huquqiy asoslari Senat tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar orqali yanada takomillashtirilgan. Xususan, Senatning KQ-35-V-sonli qarori deputatlik faoliyatini tizimli tashkil etish, saylovchilar bilan ishlashni kuchaytirish va hududiy muammolarni hal etishga qaratilgan aniq vazifalarni belgilaydi. Mazkur qarorda deputatlarning joylarda olib borayotgan faoliyati, doimiy komissiyalar va kengashlar ishida faol ishtiroki, shuningdek, ijro hokimiyati organlari faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Deputatlik mas’uliyatining muhim huquqiy jihatlaridan biri — hisobdorlik va javobgarlik prinsipidir. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, deputat o‘z faoliyati yuzasidan saylovchilar oldida hisobot berishi, ularning ishonchini oqlashi va bildirilgan taklif hamda muammolarni hal etishga intilishi shart. Bu esa deputatlik faoliyatini shaxsiy manfaatlardan holi bo‘lgan holda, faqat jamiyat manfaatlariga xizmat qiluvchi faoliyat sifatida olib borishni taqozo etadi.

Deputat va saylovchi o‘rtasidagi mas’uliyatli munosabatlar: huquqiy va ijtimoiy-siyosiy asoslar

Demokratik huquqiy davlat barpo etish jarayonida deputat va saylovchi o‘rtasidagi munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu munosabatlar orqali xalq hokimiyatchiligining mazmuni, davlat hokimiyati organlarining legitimligi va samaradorligi namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasida xalq manfaatlarini ifoda etuvchi vakillik organlari faoliyati Konstitutsiya va maxsus qonunlar bilan tartibga solingan bo‘lib, deputat va saylovchi o‘rtasidagi mas’uliyatli munosabatlar ushbu huquqiy tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

-Deputat va saylovchi munosabatlarning konstitutsiyaviy asoslari

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasida davlat xalq irodasini ifoda etishi va uning manfaatlariga xizmat qilishi mustahkamlangan. Mazkur norma deputatlik institutining konstitutsiyaviy mohiyatini belgilaydi. Xalq tomonidan saylangan deputat o‘z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida nafaqat qonunlarga, balki saylovchilar ishonchi va topshiriqlariga ham mas’ul hisoblanadi.

Konstitutsiyaning 32-moddasida fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda bevosita yoki o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqi belgilangan. Ushbu norma deputat va saylovchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning huquqiy poydevorini yaratadi. Ya’ni saylovchi — hokimiyat manbai, deputat esa ushbu hokimiyatni amalga oshiruvchi vakildir.

-Deputatlik maqomi va saylovchi oldidagi mas’uliyat

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi qonun hamda “Xalq deputatlari mahalliy Kengashlari deputatining maqomi to‘g‘risida”gi qonun deputat va saylovchi o‘rtasidagi munosabatlarni batafsil tartibga soladi. Mazkur qonunlarga ko‘ra, deputat o‘z faoliyatida saylovchilarning manfaatlarini ifodalashi, ularning murojaatlarini ko‘rib chiqishi va muammolarni hal etish choralarini ko‘rishi shart.

Deputatning saylovchi oldidagi mas’uliyati, avvalo, muntazam hisobot berish orqali namoyon bo‘ladi. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, deputat o‘z saylov okrugidagi aholi bilan uchrashuvlar o‘tkazishi, amalga oshirilgan ishlar va kelgusidagi rejalar haqida axborot berishi lozim. Bu jarayon deputat faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta’minlaydi.

-Saylovchining deputat faoliyatidagi o‘rni va mas’uliyati

Ilmiy adabiyotlarda deputat va saylovchi o‘rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama mas’uliyatga asoslangan tizim sifatida talqin qilinadi. Ya’ni faqat deputat emas, balki saylovchi ham ushbu munosabatlarda faol subyekt hisoblanadi. Saylovchi o‘z vakiliga talab qo‘yish, murojaatlar yo‘llash, deputat faoliyatini baholash va nazorat qilish huquqiga ega.

Shu bilan birga, saylovchining mas’uliyati ham mavjud bo‘lib, u saylov jarayonida ongli tanlov qilishi, deputat bilan muloqotda faol bo‘lishi va jamiyat manfaatlariga befarq bo‘lmasligi lozim. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, fuqarolik faolligi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda deputatlik faoliyati samaradorligi ham sezilarli darajada oshadi.

-Deputat–saylovchi muloqotining institutsional shakllari

O‘zbekiston Respublikasida deputat va saylovchi o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash maqsadida bir qator institutsional mexanizmlar joriy etilgan. Jumladan, deputatlarning sayyor qabullari, fuqarolar murojaatlarini ko‘rib chiqish tizimi, jamoatchilik eshituvlari hamda mahalliy muammolarni muhokama qilish amaliyoti shular jumlasidandir.

Senat va mahalliy Kengashlar faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan normativ hujjatlarda deputatlarning joylardagi ahvolni o‘rganishi, ijro hokimiyati organlari faoliyatini baholashi va saylovchilar manfaatlarini himoya qilishi alohida vazifa sifatida belgilangan. Bu esa deputat va saylovchi o‘rtasidagi mas’uliyatli munosabatlarning institutsional asoslarini yanada kuchaytiradi.

-Ilmiy-nazariy yondashuvlar va zamonaviy tendensiyalar

Ilmiy maqolalarda deputat va saylovchi munosabatlari vakillik demokratiyasining asosiy mezonlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Zamonaviy siyosiy-huquqiy tadqiqotlarda ushbu munosabatlar “ijtimoiy ishonch” kategoriyasi bilan bevosita bog‘lanadi. Agar deputat saylovchi ishonchini oqlasa, jamiyatda siyosiy barqarorlik va huquqiy madaniyat yuksaladi.

O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar jarayonida “xalq bilan muloqot” tamoyilining ustuvorligi deputatlik faoliyatiga ham bevosita tatbiq etilmoqda. Bu esa deputat va saylovchi o‘rtasidagi munosabatlarni formal doiradan chiqarib, real ijtimoiy hamkorlik darajasiga olib chiqishga xizmat qilmoqda.

Parlament va mahalliy Kengashlar doirasidagi nazorat funksiyasi

Demokratik huquqiy davlat barpo etish jarayonida vakillik organlarining asosiy vazifalaridan biri — ijro hokimiyati ustidan samarali va tizimli nazoratni amalga oshirish hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida bu vazifa Oliy Majlis hamda xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlari zimmasiga yuklatilgan bo‘lib, ularning nazorat funksiyasi davlat hokimiyati tarmoqlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash, qonun ustuvorligini qaror toptirish va fuqarolar manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Parlament va mahalliy Kengashlarning nazorat faoliyati Konstitutsiya, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to‘g‘risida”gi qonunlar, “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlari to‘g‘risida”gi qonun, shuningdek, Oliy Majlis palatalari va mahalliy Kengashlar reglamentlari bilan tartibga solinadi. Ushbu huquqiy asoslar vakillik organlariga davlat boshqaruvi organlari faoliyatini kuzatish, baholash va zarur hollarda ta’sir choralarini ko‘rish imkonini beradi.

Parlament nazorati, avvalo, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senati tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu nazorat ijro hokimiyati organlari, jumladan Vazirlar Mahkamasi, vazirliklar va idoralar faoliyatining qonunlarga muvofiqligini ta'minlashga qaratilgan. Parlament nazoratining asosiy shakllari qatoriga Hukumat a'zolarining hisobotlarini eshitish, Bosh vazirning yillik va mavzuli hisobotlarini ko'rib chiqish, parlament so'rovlari yuborish, senator va deputat so'rovlari orqali masalalarni ko'tarish, shuningdek, vaqtinchalik komissiyalar tuzish kiradi.

Parlament nazoratining muhim jihatlaridan biri — davlat dasturlari, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish rejalarining ijrosi ustidan nazoratdir. Bu jarayonda parlament mamlakatda qabul qilinayotgan strategik hujjatlarning joylarda qanday amalga oshirilayotganini, byudjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini tahlil qiladi. Ayniqsa, Davlat byudjeti ijrosi ustidan nazorat parlament nazoratining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u moliyaviy intizomni mustahkamlash va korrupsiya holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Mahalliy Kengashlarning nazorat funksiyasi esa hududiy darajada ijro hokimiyati faoliyati ustidan jamoatchilik vakilligi asosida nazoratni amalga oshirishga qaratilgan. Xalq deputatlari Kengashlari viloyat, tuman va shahar hokimlarining faoliyatini ko'rib chiqadi, ularning hisobotlarini eshitadi hamda hududni rivojlantirishga doir dasturlar ijrosi yuzasidan baho beradi. Bu orqali mahalliy Kengashlar hokimlarning mas'uliyatini oshirish, qarorlar ijrosining ochiqligi va shaffofligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Mahalliy Kengashlar tomonidan amalga oshiriladigan nazoratning muhim shakllaridan biri — deputatlik so'rovlari hisoblanadi. Deputatlar aholi murojaatlari, joylardagi muammolar asosida davlat va xo'jalik boshqaruvi organlariga so'rovlar yuborib, aniq masalalar yuzasidan rasmiy tushuntirish va choralar ko'rilishini talab qilish huquqiga ega. Shuningdek, Kengash sessiyalarida hududiy boshqarma va tashkilotlar rahbarlarining axborotlari eshitilib, ularning faoliyati tanqidiy tahlil qilinadi.

Nazorat funksiyasining yana bir muhim yo'nalishi — qonun va Kengash qarorlarining joylarda ijrosini ta'minlashdir. Mahalliy Kengashlar o'z vakolatlari doirasida qabul qilingan qarorlarning ijrosini muntazam ravishda muhokama qilib boradi, aniqlangan kamchiliklar yuzasidan tegishli tavsiyalar va takliflar ishlab chiqadi. Bu jarayonda doimiy komissiyalar faoliyati alohida ahamiyat kasb etib, ular muayyan sohalar bo'yicha tizimli monitoring va tahlil ishlarini olib boradi.

Parlament va mahalliy Kengashlar nazoratining samaradorligi, avvalo, deputatlarning siyosiy faolligi, huquqiy bilimlari va mas'uliyatiga bevosita bog'liq. Nazorat funksiyasi faqat rasmiy hisobotlarni eshitish bilan cheklanib qolmasdan, real natijalarga erishishga, aholi muammolarini hal etishga xizmat qilishi lozim. Shu bois, bugungi kunda vakillik organlari faoliyatida ochiqlik, hisobdorlik va jamoatchilik bilan hamkorlik tamoyillari tobora kuchayib bormoqda.

Xulosa

Mazkur ilmiy maqolada deputatlarning xalq oldidagi mas'uliyati masalasi huquqiy, tashkiliy va amaliy jihatlar bilan kompleks tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot davomida deputatlik instituti demokratik jamiyatning ajralmas bo'g'ini sifatida ko'rib chiqilib, uning samarali faoliyati bevosita deputatlarning qonuniy vakolatlari va mas'uliyatni chuqur

anglashiga bog‘liqligi asoslab berildi. Maqolada deputatlik faoliyatining normativ-huquqiy poydevori sifatida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Xalq deputatlari maqomi to‘g‘risida”gi Qonun, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarorlari, jumladan KQ-35-V-sonli qaror talablari keng tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, deputatlik mas‘uliyati faqat qonunlarda belgilangan vakolatlarni bajarish bilan cheklanib qolmaydi. U, eng avvalo, deputatning xalq ishonchini oqlashga qaratilgan uzluksiz faoliyatini, saylovchilar bilan muntazam muloqot olib borishini, ularning muammolarini o‘rganib, amaliy yechimlar ishlab chiqishini o‘z ichiga oladi. Deputat va saylovchi o‘rtasidagi mas‘uliyatli munosabatlar vakillik institutining mohiyatini belgilovchi asosiy omil bo‘lib, ushbu munosabatlar ochiqlik, hisobdorlik va o‘zaro ishonch tamoyillari asosida shakllanishi zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Shuningdek, maqolada parlament va mahalliy Kengashlar doirasida amalga oshiriladigan deputatlik nazoratining ahamiyati alohida ta’kidlandi. Deputatlik nazorati ijro hokimiyati faoliyatining qonuniyligini ta’minlash, davlat organlari faoliyatida shaffoflik va javobgarlikni kuchaytirishning muhim vositasi sifatida baholandi. Tadqiqot davomida deputatlik nazoratining samaradorligi ko‘p jihatdan deputatlarning tashabbuskorligi, prinsipial pozitsiyasi va huquqiy bilimiga bog‘liqligi aniqlandi.

Maqola yakunida deputatlik mas‘uliyatining huquqiy va amaliy mexanizmlarini izchil amalga oshirish jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlash, davlat boshqaruvida ochiq va hisobdor tizimni shakllantirish hamda demokratik islohotlarning izchil davom etishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etishi xulosaga kelindi. Deputatlarning mas‘uliyatli faoliyati nafaqat vakillik organlari nufuzini oshiradi, balki fuqarolarning davlat hokimiyatiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Umuman olganda, mazkur ilmiy maqolada bayon etilgan tahlillar va xulosalar deputatlik institutini yanada takomillashtirish, xalq manfaatlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish hamda vakillik organlari faoliyatining samaradorligini oshirish uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari deputatlar, davlat xizmatchilari hamda parlament faoliyatini o‘rganayotgan tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Xalq deputatlari maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarorlari.
3. Senatning KQ-35-V-sonli qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
5. Parlament va deputatlik faoliyatiga oid ilmiy maqolalar va tahliliy materiallar.
6. Ommaviy axborot vositalari va rasmiy internet manbalari.